

Pleskalová, Jana

Příjmení typu Bednařík v češtině

Graeco-Latina Brunensia. 2012, vol. 17, iss. 2, pp. [163]-169

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126026>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA PLESKALOVÁ
(MASARYKOVA UNIVERZITA)

PŘÍJMENÍ TYPU BEDNAŘÍK V ČEŠTINĚ

Surname of the Type “Bednařík” in Czech

The article deals with the position of names Bednář (“cooper”) and Bednařík in the anthroponymic system of Bohemia, of Moravia and of the Czech part of Silesia from 12th to 21st ct. The name Bednář belongs to anthroponyms referring to the profession of their first bearer; during the whole investigated period this was a very important and productive type of names. Diminutive modifications of these names (Bednařík) were used to distinguish their bearers from people using the primary name (Bednář) and occurred more frequently from the 16th ct.¹

Keywords: anthroponyms, complementary surnames, surnames, Bednář, Bednařík, Czech, development.

Příjmení volená podle zaměstnání prvního nositele jsou v češtině, stejně jako v ostatních evropských jazycích, poměrně častá a jména *Bednář* a *Bednařík* patří mezi ta více užívaná. Příjmení se v českých zemích vyvinula z nezávazných, nedědičných a neustálených doplňkových jmen, tzv. příjmi, která v době oficiální jednojmennosti pomáhala od sebe odlišit osoby se stejným jménem oficiálním (*Petr Bednář* × *Petr Foukal*). Na konci 18. století se po určitých úpravách stávala příjmi příjmením, tj. oficiálním a dědičným jménem rodiny.

Počátky příjmi spadají do **12.–13. století**, do období tzv. oficiální jednojmennosti, kdy k jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby na veřejnosti sloužilo jediné jméno, dnes nazývané jméno oficiální. Významnou část tehdejších oficiálních antroponym² tvořila – vedle jmen přejatých –

¹ (Příspěvek vznikl v rámci projektu Nový encyklopedický slovník češtiny online – GAP406/11/0294.)

² Onomastická terminologie je vyložena v příslušných heslech v Encyklopedickém slovníku češtiny, KARLÍK – NEKULA – PLESKALOVÁ (2002).

osobní jména praslovanského původu. Podle uplatněných pojmenovacích motivů jsou tradičně rozdělována na (a) jména vyjadřující duševní nebo fyzické vlastnosti pojmenovávaného (*Dobrák, Bradáč*), (b) jména charakterizující pojmenovávanou osobu na základě její činnosti (*Běhař* ‚posele‘), (c) jména odvozená z jiných vlastních jmen, zejména z antroponym (*Bohuslaus, Bohušě*). (d) Významná byla též kompozita (*Budivoj* ‚kdo povzbuzuje vojsko‘). Repertoár domácích jmen doplňovala (e) starobylá jména metaforická (*Vlk*), (f) práci (*Medvěd* ‚ať má nositel jména sílu jako medvěd‘) a (g) ochranná (*Děd* ‚ať nositele jména ochraňuje jeho děd‘).

Sporadicky se v té době setkáváme s dvoučlenným pojmenováním v podobě oficiální osobní jméno a pravé příjmení (*Boguša Svár*). Příjmení byla tvořena na základě těchto pojmenovacích motivů jako jména oficiální. Vyvinula se z rozličných doplňujících výrazů, které v době jednojmennosti blížely určovaly osoby se stejným jménem oficiálním: např. *Jan iudex Bilzinensis* uváděný vedle osob označovaných jako *Jan frater Golas, Jan de Natunice* v listině z r. 1192.³ Protože v té době plnila v českých zemích funkci kulturního jazyka latina, byly doplňující výrazy většinou latinské. Příjmení typu Bednář má své počátky v doplňujících, dosud nepropriálních výrazech označujících zaměstnání, vytvořených na pozadí konatelských jmen se suffixem *-ář*⁴ a poté derivovaných (na odlišení od osoby označené základním výrazem *bednář*) deminutivním či formálněhypokoristickým formantem *-ik*, jehož funkce se v průběhu staletí dále specializovala. Doplňující výrazy vyjadřující zaměstnání (především typ Bednář vedle typu Tesař založeného na jménech činitelských) jsou součástí tehdejšího pojmenovacího typu **Oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující**,⁵ zahrnujícího všechna doplnění, která pomáhala identifikovat pojmenovávaného prostřednictvím jeho zaměstnání, funkce nebo postavení: *canonicus, comes, custos, dapifer, iudex, ioculator, episcopus, masník* nebo *collector porcorum, miles, notarius, pincerna, piscator, prepositus, porcarius* nebo *svinar*, *rex, scriba, venator, vinitor* aj.⁶ Přestože jde o typ poměrně ustálený (např. 1188 i 1194 též osoba zapsána jako *Grabiš camerarius*, 1192 *Grabiš camerarius*, 1197 *Grabiša camerarius ducis*),⁷ jde v případě doplňujících výrazů stále ještě o apelativa, neboť bývají – na rozdíl od oficiálních antroponym (*Bogumil*) – překládána do latiny stejně jako ostatní text. Tento typ je v listinném materiálu poměrně hojně zastoupen a je produktivní. Výchozím

³ CDB I (1904–1907: 307); PLESKALOVÁ (2009).

⁴ Podrobněji viz ŠLOSAR (1986: 255–261).

⁵ PLESKALOVÁ (2009).

⁶ Srov. CDB I, Glossarium (1904–1907: 550–564).

⁷ CDB I (1904–1907: 293, 313, 307, 326).

jménu *Bednár* je motivicky, tvořením i významem nejbližší soudobé označení *bečvár* (srov. *bečvár' Letoňa*),⁸ odvozené sufixem *-ár'* (od konce 13. století *-ář*) od *bečva* ‚bečka‘ s významem ‚kdo dělá bečvy‘. Apelativum *bednár* je doloženo až na konci 14. století.⁹ Formace utvořené sufixem *-lk* od označení zaměstnání (*bečvařik, bednařik*) v té době doloženy nejsou.

Pro období **14.–15. století** je typický výrazný nárůst příjmí a v souladu s touto skutečností vzrůstá i počet doplňujících výrazů vyjadřujících zaměstnání pojmenovávaného. Starobylý pojmenovací typ **Oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující** je nadále produktivní, udržuje si své stabilní postavení v písemnostech všeho druhu, ale nejvíce se uplatňuje u městského obyvatelstva, přičemž identifikace osoby prostřednictvím jejího zaměstnání, živnosti či určité funkce vypovídá zároveň o jejím společenském postavení. Kromě pojmenování latinských jsou doložena i pojmenování německá a česká. Knihy počtů města Brna, tj. knihy související s finančním hospodařením, jež obsahují jména poplatníků, nabízejí velké množství jmen tohoto typu, a to latinských a německých, mezi nimi např. jména jako *Conradus pincerna, Conradus pellifex, Jaroslaus piscator, Leo doleator, Stephanus iudex, Nicolaus tagbercher, Andreas Pflugler*.¹⁰ Podobně jsou označováni i mnozí obyvatelé jiných měst, např. Plzně: *Jan stolař, Januš currifex, Martinus Koloděj, Adam kramář, Václav Uhlěr* (tj. uhlíř), *Henzlinus doleator* a táž osoba *Henzlinus Pinter*.¹¹ Mnohá apelativní označení se nakonec změní v příjmí, ale tato antroponymizace apelativ (*bednár* > *Bednár, pekař* > *Pekař* apod.) je teprve na samém počátku, plně se rozvine až v 16.–17. století. Na základě staročeského materiálu nelze proces antroponymizace spolehlivě postihnout, neboť propria v té době nebyla důsledně označována velkým počátečním písmenem (velké či malé písmeno v dokladu je dílem písaře nebo editora). Je velmi pravděpodobné, že ve 14.–15. století byl výraz společensky zařazující vnímán spíše jako nepropriální doplnění oficiálního jména, neboť byl často překládán a mnohdy žil v obou podobách: např. v Domaníně je táž osoba zapsána jednou jako *Ješek Krčmář*, podruhé jako *Ješek tabernarius*.¹² Doplňující výraz či příjmí *bednár/Bednár* je sice už v 15. století doloženo, ale jen zřídka, častější je stále jeho starší synonymum *bečvář/Bečvář*. Např. v Listáři královského města Plzně II¹³ jsou roku 1492 uváděni měšťané *Jíra Bečvář* a *Ondra Beč-*

⁸ CDB I (1904–1907: 380).

⁹ REJZEK (2001: 74).

¹⁰ Knihy počtů města Brna, Rejstřík (1935: 419–589).

¹¹ Listář královského města Plzně I (1891: 342, 100, 205, 413, 429, 202, 205).

¹² Třeboňský Urbář a účty (1949: 8, 45).

¹³ Listář královského města Plzně II (1905: 294, 304).

vář. V Listáři a listináři Oldřicha z Rožmberka II¹⁴ vystupuje v rámci obce Krtov osoba nazývaná pouze *Bednář* (1444), bez oficiálního jména, lze tedy z toho vyvodit, že to byl jediný člověk v obci, který se tímto zaměstnáním zabýval. Jméno *Bednářik* nebylo prozatím zjištěno. Pojmenování odvozená sufixem *-ik* od výrazů sociálně zařazujících se sice již vyskytují, ale nejsou příliš častá: *Hospodařik, Kovářik, Kramařik, Lékařik, Masařik, Pekařik, Písařik, Rychtařik* apod.¹⁵ V zápisech městečka Bělé¹⁶ je uváděn konšel *Tóma Konšelík*, v Plzni *Mikuláš stolařik*.¹⁷ Konkrétní funkci sufixu *-ik* sice nelze spolehlivě zjistit, ale není pochyb, že přispívala k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného: mohla být deminutivní, formálněhypokoristická, specifikační, vyloučeno není ani označení tovaryše příslušného řemesla: *Alšík řečený Kovářik*.¹⁸

Vývoj příjmí v časovém rozmezí **1500–1786** plynule navazuje na předchozí období, ovšem s tím rozdílem, že pro zástupce rodiny na veřejnosti jsou příjmí téměř závazná. Výjimky jsou ojedinělé: většinou jde buď o lidi s křestním jménem v místě neobvyklým, nebo o jedince uváděného v rámci malé obce, jehož křestní jméno či formální hypokoristikum ve spojení s udáním místní příslušnosti z nějakých důvodů písaři pro jeho jednoznačnou identifikaci dostačovalo. Např. v obci Krhov byl jeden držitel menší usedlosti po celou dobu svého hospodaření označován v pozemkové knize Krhova pouze formálním hypokoristikem *Klimeš*. Doplnkového jména nebylo potřeba, neboť na všech 16 usedlostech skalické rychty se na konci 16. století vyskytovalo jméno *Klimeš* pouze jednou, a to ve zmiňovaném Krhově.¹⁹

Příjmí utvořená z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka tvoří v té době výraznou skupinu. V jejich rámci převládají formanty *-l* (*Pospíchal*) a *-ař/ář*, tvořící příjmí zejména na pozadí jmen konatelských a činitelských, a nacházíme už i jejich deminutivní či formálněhypokoristické obměny: *Kašpar Bečvář, Pavel kolář, Jíra mečieř, Jakub perníkář, Jiljí konvář, Hanuš vinař, Erhart cihlář* a táž osoba též *Erhart Ziegler; Jíra Mistríik* (odvozenina od jiného typu výrazu společensky zařazujícího).²⁰

¹⁴ Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II (1932: 318).

¹⁵ SVOBODA (1964: 137) – bez udání historického pramene.

¹⁶ Listiny a zápisy Bělské (1889: 72).

¹⁷ Listář královského města Plzně II (1905: 64).

¹⁸ BENEŠ (1962: 219–217).

¹⁹ VANĚK (1998).

²⁰ Listář královského města Plzně II (1905: 740, 694, 611, 656, 695, 670, 586, 621, 675).

V některých moravských městech označovaly deminutivní podoby typu Bednařík tovaryše příslušného řemesla.²¹

Dvojice **křestní jméno + příjímí společensky zařazující** zůstává mezi velmi produktivními typy. Hranice mezi příjímím a apelativním označením povolání či společenského postavení je i v tomto období splývavá, ale většinou se takové apelativum/příjímí ke křestnímu jménu připojuje téměř důsledně. Ve městech jde o hojně uplatňovaný typ, protože zaměstnání, živnost či sociální zařazení bylo důležitým diferenciacním (a často i prestižním) znakem pojmenovávaného: *Matheus sartor*, *Vavřinec illuminator*, *Erhart platnýř*, *Vincenc bradýř*, *Šimon Zedník*²² a *Petr Bednář*.²³ Ve venkovském prostředí hrál tento typ rovněž důležitou roli, protože pomáhal rozlišovat venkovské obyvatele na základě jejich nezemědělské činnosti. Manželky a vdovy již bývaly poměrně často označovány přechýlenou podobou manželova příjímí: *Anna platnýřka*.²⁴ V poslední třetině 18. století byla – v souladu s tehdejšími společenskými poměry – soustava příjímí natolik rozvinutá, že představovala solidní základnu pro uzákonění tohoto doplňkového jména. A tak se také stalo v roce 1786.

Rozsáhlé časové rozmezí **1786–2010** spojuje v jeden celek nový rys oficiální antroponymie českých zemí, a to **oficiální dvoujmennost**, tj. závazná identifikace **každého jedince** prostřednictvím **dvoučlenného oficiálního osobního jména**, jehož základní funkční členy tvoří **křestní jméno a příjímí**. Příjmení byla zavedena patentem Josefa II. z 1. 11. 1786, jímž bylo nařízeno obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení. Židovskému obyvatelstvu dědičných zemí byla uložena stejná povinnost patentem z 23. 6. 1787 s platností od 1. 1. 1788. Tímto krokem byla zahájena etapa oficiální dvoujmennosti. V praxi to obvykle znamenalo, že jedno z příjímí otce bylo – s eventuálními různými formálními úpravami – zvoleno za příjmení, tj. dědičné jméno rodiny, tedy i žen a dětí, z nichž mnohé před rokem 1786 vlastní příjímí neměly. Z hlediska vývoje antroponymie jde o důležitý mezník, neboť po roce 1786 byl ukončen vývoj příjímí; většina z nich přejímá funkci závazného příjmení, které je pevně spojeno s konkrétní rodinou, dědí se, a pokud je pro své nositele společensky únosné, dále se nemění. **Na konci 18. a na počátku 19. století** byla jak česká, tak německá příjmení, jež patřila zejména německé menšině žijící v českých zemích, většinou ustálená. Vykazují tytéž typy jako dřívější příjímí, přičemž příjímí označující zaměstnání prvního nositele se stala významným zdrojem příjmení, a to jak

21 BENEŠ (1962: 216).

22 TEIGE (1915: 10–14).

23 Listiny a zápisy Bělské (1889: 96).

24 TEIGE (1915: 10).

ve své podobě základní (*Bednář*), tak deminutivní (*Bednařík*). Od té doby je repertoár příjmení poměrně stálý. Jeho jádro se nemění, ale v důsledku různých historických událostí je buď omezován, nebo rozšiřován. Omezen byl především v roce 1945 po odsunu Němců, kdy výrazně ubylo německých příjmení, podstatně rozšiřován je v dnešní době, kdy do ČR přichází z nejrůznějších pohnutek cizinci a usilují o trvalý pobyt. Významná je např. poměrně početná komunita vietnamská. Podle webových stránek kdejsme.cz bylo v České republice v roce 2011 doloženo 9897 osob mužského a ženského pohlaví s příjmením *Bednář* nebo *Bednářová* a celkem 2666 osob s příjmením *Bednařík* nebo *Bednaříková*. Zdrobnělé podoby se vyskytují častěji na Moravě než v Čechách, nejvíce je jich doloženo na Zlínsku a Vizovicku²⁵. Spolu s ostatními jmény stejné slovtvorné struktury (*Bečvařík*, *Stolařík*, *Sedlařík*, *Cihlařík*, *Masařík*, *Kramařík*, *Krčmařík*) tvoří osobitý a průměrně zastoupený typ českých příjmení.²⁶

BIBLIOGRAFIE

Materiálové zdroje:

- CDB: FRIEDRICH, GUSTAV [ED.]. 1904–1907. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I* (805–1197). Pragae.
- Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II*: RYNEŠOVÁ, BLAŽENA. [ED.]. 1932. *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II*. Praha.
- Listář královského města Plzně I, II*: STRNAD, JOSEF. [ED.]. 1891, 1905. *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I, II*. Plzeň.
- Listiny a zápisy Bělské*: KALOUSEK, JOSEF. [ED.]. 1889. *Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708*. Praha.
- Knihy počtů města Brna*: MENDL, BEDŘICH. [ED.]. 1935. *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Brno.
- Třeboňský urbár a účty*: KREJČÍK, ADOLF LUDVÍK. [ED.]. 1949. *Urbár z r. 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407*. Praha.
- KdeJsme* [online]. 2012 [cit. 14. srpna 2012]. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz>>.

²⁵ *KdeJsme* [online]. 2012 [cit. 14. srpna 2012]. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz/prijmeni/Bedn%C3%A1%C5%99/hustota/>>.

KdeJsme [online]. 2012 [cit. 14. srpna 2012]. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz/prijmeni/Bedna%C5%99%C3%ADk/hustota/>>.

²⁶ BENEŠ (1962: 216–221).

Literatura

- BENEŠ, JOSEF. *O českých příjmeních*. 1962. Praha.
- KARLÍK, PETR – NEKULA, MAREK – PLESKALOVÁ, JANA. [EDS.]. 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha.
- KNAPPOVÁ, MILOSLAVA. 2002. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec.
- PLESKALOVÁ, JANA. 1998. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno.
- PLESKALOVÁ, JANA. 2009. „K pojmenovacím zvyklostem v období 12.–13. století“. In: HARVALÍK, MILAN – MINÁŘOVÁ, EVA – TUŠKOVÁ, JANA MARIE [EDS.]. *Teoretické a komunikační aspekty proprií*. Brno, 155–162.
- REJZEK, JIŘÍ. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice.
- SVOBODA, JAN. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha.
- ŠLOSAR, DUŠAN. „Slovotvorba“. 1986. In: LAMPRECHT, ARNOŠT – ŠLOSAR, DUŠAN – BAUER, JAROSLAV. *Historická mluvnice češtiny*, Praha, 255–261.
- TEIGE, JOSEF. 1902. „Seznamy měšťanů Pražských. I. Staré Město. Od r. 1351–1437“. *Almanach kr. hl. m. Prahy* 4. Praha, 24–64.
- VANĚK, PAVEL. 1998. „Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjmí“. *Acta onomastica*, 39, 137–144.

RESUMÉ

Autorka se zabývá postavením jmen *Bednář* a *Bednařík* v antroponymickém systému Čech, Moravy a české části Slezska v průběhu 12.–21. století. Jméno *Bednář* patří mezi antroponyma vyjadřující zaměstnání prvního nositele, jež tvořila po celé období češtiny důležitý a produktivní typ. Jejich deminutivní obměny (typ *Bednařík*) sloužily k odlišení od osob pojmenovaných jménem základním (typ *Bednář*) a byly častěji dokládány až od 16. století.

